

**Тетяна Бичкова**

**СПЕЦИФІКА РЕФЛЕКСАЦІЇ ЗВУКОСПОЛУЧЕНЬ \*or, \*ol, \*er, \*el  
МІЖ ПРИГОЛОСНИМИ В РУКОПИСНИХ АПОКРИФІЧНИХ  
ЗБІРНИКАХ XVII – XVIII ст.**

У статті розглянуто специфіку рефлексії праслов'янських звукосполучень \*or, \*ol, \*er, \*el між приголосними в рукописних апокрифічних збірниках XVII – XVIII ст. З'ясовано, що в текстах переважають повноголосні форми. Неповноголосся зумовлене переважно впливом церковнослов'янської та польської мов.

**Ключові слова:** повноголосся, неповноголосся, церковнослов'янська мова, польська мова, апокрифічні збірники.

Татьяна Бычкова

**Специфика рефлексии звуко сочетаний \*or, \*ol, \*er, \*el между согласными в рукописных апокрифических сборниках XVII – XVIII вв.**

В статье рассмотрено специфику рефлексии праславянских звуко сочетаний \*or, \*ol, \*er, \*el между согласными в рукописных апокрифических сборниках XVII – XVIII ст. Выяснено, что в текстах преобладают полногласные формы. Неполногласие обусловлено преимущественно влиянием церковнославянского и польского языков.

**Ключевые слова:** полногласие, неполногласие, церковнославянский язык, польский язык, апокрифические сборники.

Tetyana Bychkova

**Reflection of sound combinations \*or, \*ol, \*er, \*el between consonants in the apocryphal hand-written collections of the 17<sup>th</sup>–18<sup>th</sup> centuries**

The article is about reflection of Slavonic sound combinations \*or, \*ol, \*er, \*el between consonants in the apocryphal hand-written collections of the XVII – XVIII centuries. It is proved that sound combinations **oro, olo, ere, ele** prevail. Sound combinations **ro, lo, ra, la, re, le** is conditioned mainly by influencing of the Churchslavonic and the Polish.

**Key words:** sound combinations **oro, olo, ere, ele**, sound combinations **ro, lo, ra, la, re, le**, the Churchslavonic, the Polish, apocryphal collections.

Дослідження в галузі історії української мови не втрачають своєї актуальності, оскільки в останні десятиліття науковці переглядають погляди на шляхи розвитку української мови.

XVII – XVIII століття більшість мовознавців вважає найскладнішим і найменш вивченим періодом в історії української мови. Тому писемні пам'ятки цього етапу розвитку мови є важливою джерельною базою для дослідження історії мови. Серед них – рукописні апокрифічні збірники XVII – XVIII ст. Апокрифічні твори протягом багатовікової історії свого існування в Україні справили неабиякий вплив на формування свідомості й релігійних уявлень людей, дали поштовх до створення багатьох жанрів, сюжетів та використання апокрифічних образів в українській літературі (протягом усього її існування). Ці заборонені офіційною церквою твори, ставши надзвичайно популярними серед народу, вплинули на усну народну творчість і сприяли виникненню великої кількості народних легенд, переказів, казок, вірувань, що й тепер сприймаються як витвір народної фантазії.

Проте апокрифічні збірники в попередні десятиліття не були об'єктом ґрунтовного лінгвістичного вивчення з кількох, на наш погляд, причин. По-перше, погоджуємося з думкою У. Добосевич, що “недостатня увага до вивчення пам'яток релігійного змісту [...] була зумовлена трактуванням самої релігії як ідеологічного ворога. Тому на дослідження такого характеру радянська система накладала табу” [7, с. 1]. По-друге, процес переходу староукраїнської літературно-писемної мови на народну основу характеризувався інтенсивним жанрово-стилістичним розвитком, якого наприкінці XVII – початку XVIII ст. набули ліричні вірші і пісні, сатирико-гумористичні вірші та віршовані оповідання, байки, комедійно-драматичні твори, ораторсько-проповідницькі,

літописно-мемуарні, легендарно-повістеві, науково-практичні тексти, ділові акти і документи тощо. Вони мали світський характер і орієнтувалися на живе народне мовлення [детальніше див. 9, с. 58]. Тому не дивно, що серед такого розмаїття тексти конфесійного стилю зі своєю здебільшого церковнослов'янською основою залишилися поза увагою. Проте саме у творах релігійного характеру, призначених для широкого кола читачів, розпочиналося свідоме порушення традиційних норм церковнослов'янської мови. Зазнала істотних змін насамперед її звукова система, що було зумовлено потребою зробити конфесійні твори зрозумілими для вірян. Тому мова цих пам'яток заслуговує на особливу увагу.

Апокрифи цікавили учених передусім з літературознавчого погляду і як об'єкти фольклористичних студій (праці Ф. Буслаєва, М. Тихонравова, І. Срезневського, Г. Булашева, І. Франка, В. Гнатюка, Ю. Яворського, Я. Гординського, М. Гриця та ін.).

І. Франко зробив вагомий внесок не лише в літературознавчі дослідження західноукраїнських рукописних апокрифічних збірників XVII – XVIII ст., з'ясувавши походження й джерела того чи іншого тексту, вплив апокрифів на інші жанри літератури, а й визначив загальномовні особливості більшості цих пам'яток, що мало б у подальшому започаткувати низку ґрунтовних лінгвістичних досліджень апокрифічних збірників. Проте цього, як ми вже зазначили, не сталося.

Окремі фонетичні та граматичні особливості апокрифічних збірників буковинського походження були розглянуті в публікаціях С. Перепелиці [12], М. Станівського [13], проте ґрунтовного мовознавчого дослідження цих пам'яток досі немає, хоча вони яскраво відображають процес формування української мови, адже саме у XVII – XVIII ст. відбувався перехід староукраїнської літературно-писемної мови на народну основу. Браком праць, присвячених системному аналізу західноукраїнських апокрифічних текстів, продиктована актуальність нашої роботи.

Ця публікація продовжує низку наших праць з дослідження мови рукописних апокрифічних збірників. У статті ми аналізуємо специфіку рефлексії в апокрифічних творах XVII – XVIII ст. праслов'янських звукосполучень \*or, \*ol, \*er, \*el між приголосними.

Повноголосся є однією з найважливіших східнослов'янських рис.

Питання про виникнення повноголосся і його функціонування в мові дуже складне, і єдиної думки щодо походження цього явища досі немає, хоч дослідникам найбільш вірогідним видається пов'язання його генези з тривалістю голосних і сонантів у дифтонгах **or, ol, er, el** [11, с. 154–160].

У середині слів – у позиції між двома приголосними – сполучення типу **or, ol, er, el** зазнавали змін повільніше, ніж на початку слів, оскільки пов'язаність артикуляції голосного, що належав до дифтонгічного сполучення, з артикуляцією попереднього приголосного до певної міри утруднювала проникнення елементів артикуляції наступного **r** або **l** в артикуляцію відповідного голосного [4, с. 63].

На думку ж О. Царука, “є певні підстави для того, щоб вважати появу цієї маркуючої щодо української мови (як і щодо інших східних слов'янських) риси наслідком асиміляції груп неслов'янського за своїм характером населення” [14, с. 131].

Розвиток повноголосся у діалектах східних слов'ян можна віднести, як вважають автори “Історичної граматики української мови”, на період не раніше кінця VIII – початку IX ст. Про те, що до цього часу в цих діалектах вживалися ще неповноголосні форми, переконливо свідчать деякі факти їх лексичних контактів з неслов'янськими мовами, як, наприклад, тодішні східнослов'янські запозичення до угро-фінських, балтійських мов [10, с. 61]. Цього ж погляду на хронологію повноголосся дотримувався і Ю. Шевельов, зазначаючи, що “метатеза плинних і повноголос припадають приблизно на період між

серединою VIII та серединою IX ст.” [15, с. 131].

Зрозуміло, що для XVII – XVIII ст. повноголосся не було інноваційною фонетичною рисою, оскільки воно вже відображене у пам'ятках попередніх століть. Проте звукосполучення **-оро-, -оло-, -еле-** є однією з важливих ознак української мови того часу. Окрім того, повноголосся разом з іншими рисами живої розмовної мови, зафіксованими в апокрифічних текстах (див. наші праці, напр. 1; 2 та ін.), “дають уявлення про своєрідну систему, яка завдяки внутрішньомовним і позамовним чинникам витісняла церковнослов'янську мову з писемного вжитку” [8, с. 47].

Рукописні апокрифічні збірники XVII – XVIII ст. відображають значну, за нашими спостереженнями, перевагу повноголосних форм над неповноголосними, напр.:

**-оро-**: *ворожбѣ* (ІР(Ф), т. 1, с. 137), *бородою* (Тс, т. 1, с. 161), *хворостѣ* (ІР, с. 62), *порох* (Т, т. 2, с. 15; Др, т. 1, с. 24), *ворота* (У, т. 3, с. 18), *ворогам* (Др, т. 2, с. 60), *сориотою* (Т, т. 2, с. 185), *сори* (Тс, т. 2, с. 124), *сторонѣ* (СтС, т. 3, с. 82);

**-оло-**: *волосы* (Тс, т. 2, с. 161; ПП, т. 3, с. 45), *голос* (Др, т. 2, с. 62), *ѣ болотах* (Тс, т. 2, с. 175), *головы* (ПП, т. 3, с. 45), *солодкостей* (ПП, т. 3, с. 45), *золота* (С, т. 4, с. 30; НДХVIII, т. 4, с. 282), *голод* (Тс, т. 1, с. 165);

**-ере-**: *из середи* (Тс, т. 2, с. 122), *(на) березѣ* (СтС, т. 3, с. 82; Ру, т. 1, с. 257), *берег* (Тс, т. 1, с. 247), *ш... череве* (Тс, т. 2, с. 124), *из черева* (Тс, т. 1, с. 265) тощо.

Як бачимо, найширше повноголосся представлено в іменниках.

Звукосполучення **-оро-, -оло-** фіксуємо в таких прикметниках, як: *дорогое* (ПП, т. 3, с. 81), *чоловѣча* (ІР(Ф), т. 2, с. 263), *солодкаа... мѣзника* (РК, т. 2, с. 56), *вода солод'каа* (Тс, т. 1, с. 252), *золотий* (Т, т. 2, с. 16) і под.

В інших частинах мови повноголосся трапляється рідше, напр.: *коротко* (ІР(Ф), т. 2, с. 162), *соромниш са* (РК, т. 4, с. 159), *голосно* (РБ, т. 2, с. 99; СтС, т. 3, с. 154), *перед ними* (Т, т. 2, с. 16) тощо.

Неповноголосся в рукописних апокрифічних збірниках було виявом впливу на мову авторів церковнослов'янської або польської мов.

Дослідження показало, що близько 75% усіх неповноголосних форм в апокрифічних творах церковнослов'янського походження. На це, зокрема, вказують звукосполучення **-ра-, -ла-**, напр.: *мрази* (“морози”) (РБ, т. 4, с. 61), *прахъ* (РК, т. 3, с. 90), *с полночьной страни* (Т, т. 2, с. 14), *брашно* (РБ, т. 1, с. 99; Л, т. 2, с. 36), *брашна* (Д, т. 1, с. 105), *над врати* (Кз, т. 2, с. 210), *ко вратои* (ЯкІ, т. 4, с. 90), *врага* (ЯкІ, т. 4, с. 90), *града* (ПП, т. 3, с. 1), *прах* (У, т. 3, с. 19), *драгоцѣннымиъ* (НДХVIII, т. 4, с. 283); *главѣ* (Др, т. 1, с. 24), *хлад* (СтС, т. 4, с. 201), *злата* (ІР, с. 26; Кр, т. 2, с. 80), *злато* (Ру, т. 1, с. 257), *блато* (Д, т. 1, с. 23), *глас* (ГБ, т. 4, с. 7), *гласом* (РБ, т. 1, с. 14), *на кладѣши* (ПП, т. 2, с. 367), *власи* (РБ, т. 1, с. 324), *гладом* (УЛ, т. 2, с. 410; Д, т. 1, с. 105). Як і у випадку з повноголоссям, значна частина неповноголосних форм припадає на іменники.

Відомо, що слова з цією старослов'янською фонетичною особливістю (неповноголосся), як і інші слов'янізми взагалі, засвоювалися ще літературною мовою давньоруської доби – або через відсутність відповідних східнослов'янських еквівалентів, або як лексичні варіанти, синонімічні дублети. З часом у частини цих лексичних варіантів втрачається синонімічність, відбувається семантична диференціація (напр., *храмъ* і *хоромъ*, *власть* і *волость* тощо) [3, с. 4]. Проте подібних утворень в аналізованих пам'ятках, як правило, немає. Слова *сори* (ІР, с. 39) – *сориотѣ* (ІР(Ф), т. 2, с. 161), *головѣ* (ІР(Ф), т. 1, с. 239) – *главѣ* (ІР(Ф), т. 2, с. 161), *ворота* (Тс, т. 2, с. 325) – *врата* (Тс, т. 2, с. 325), *сторонѣ* (ІР, с. 66) – *страны* (ІР(Ф), т. 1, с. 292) і под. вживаються у збірниках як синоніми. Прикладом семантичної диференціації повноголосних і неповноголосних форм у рукописі І. Яремецького-Білашевича можна вважати пару *запорохи* (РБ, т. 1, с. 14)

– *прах* (РБ, т. 4, с. 145). Порівняємо їхню семантику в контексті: *такъ члѣвкъ запорохн в окъ не может держати, так грѣшник не может в царствѣ нѣсномъ бити і Видѣ прѣстага Бѣа посредѣ града тако прахъ безчисленнихъ бѣсовъ, мѣчаще дѣшъ грѣшнихъ*. Відмінність у значеннях обох слів очевидна.

Під впливом польської мови у збірниках вживаються такі неповноголосні форми, як: *злото* (ІР, с. 28; Тс, т. 2, с. 130; ПП, т. 3, с. 80; УЛ, т. 3, с. 151), *брода* (У, т. 3, с. 18), *сромота... велика* (Т, т. 2, с. 16) тощо. Польське слово *król* у пам'ятках виступає як *кроль*, напр.: *кроль* (РК, т. 3, с. 86), *кроль над кролями* (Тс, т. 2, с. 126), *до кроля* (Др, т. 4, с. 63) *кролю Іродѣ* (Т, т. 2, с. 16), *королеи* (Т, т. 4, с. 330), а також похідні від нього: *королевна* (ІР, с. 24), *королевства* (НДХVII, т. 4, с. 397), *королевскій* (ІР, с. 26) (У цьому випадку можемо констатувати не лише неповноголосся, а й явище так званої фонетичної субституції (див. працю Л.Гумецької [6]) – передачі польського голосного [y] ([u]) українським голосним [o]). Порівн. також в інших запозиченнях з польської мови: *córa* (“дочка”) – *цорки не ѿда*<sup>а</sup> (ІР, с. 22), *łóžko* – *оуставши з ложа* (ІР, с. 24). Така передача на письмі польського голосного послідовна. І тільки в рукописі Т. Поповича-Тухлянського у двох випадках фіксуємо відтворення польської вимови на письмі слова *król*: *три крѣли* (Т, т. 2, с. 15), *тоти крѣлѣ* (Т, т. 2, с. 16)).

Уживання таких форм зумовлене тривалим перебуванням українського народу у складі Речі Посполитої, яке, як справедливо зауважує Д. Гринчишин, “не могло не позначитися на його [народу. – Т. Б.] мові. Вплив польської мови на українську відбився насамперед на лексиці, хоча спостерігаємо його й у фонетиці та морфології (пор.: *круль, влость, дозорца, грод...*) [5, с. 133].

Написання *предъ* (ІР(Ф), т. 2, с. 258), *чревои* (Д, т. 1, с. 22), *во чревѣ* (Т, т. 2, с. 117; Бр, с. 16), *чрез* (КМІ, т. 4, с. 22), *древа* (Др, т. 1, с. 24; Д, т. 1, с. 7) тощо кваліфікуємо як церковнослов'янізми, оскільки, як вже зазначали, більшість неповноголосних форм церковнослов'янського походження.

З іншого боку, слова з неповноголоссям на зразок *злото, предъ* можна розглядати як такі, що, окрім церковнослов'янської фонетики, репрезентують діалектні особливості української мови, “оскільки подібні явища властиві мовленню південно-західних територій” [7, с. 12]. Зокрема, наддністрянський ареал характеризується відсутністю повноголосся.

Отже, використання повноголосних і неповноголосних форм у рукописних апокрифічних збірниках XVII – XVIII ст. не залежить від жанру того чи іншого твору. Дослідження пам'яток показало, що автори вживають зазначені утворення, як правило, без якоїсь стилістичної настанови. Така непослідовність є, безперечно, наслідком тогочасної писемної практики, де ще була відчутною данина книжним традиціям. Більшість церковнослов'янізмів у рукописах сприймаються як стилістично нейтральні слова, хоча загалом мову апокрифічних творів відзначає емоційна й риторична насиченість, чому в пізніших текстах якраз слугуватимуть старослов'янізми.

### Література

1. Бичкова Т. С. Депалаталізація приголосних у мові рукописних апокрифічних збірників XVII – XVIII ст. / Бичкова Т. С. // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наук. праць / [наук. ред. Попович М. М., Скаб М. С.]. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 425 : Романо-слов'янський дискурс. – С. 95–99.
2. Бичкова Т. С. Специфіка реалізації фонем /и/ в західноукраїнських апокрифічних текстах XVII – XVIII ст. / Бичкова Т. С. // Наукові праці : науково-методичний журнал / [голова ред. колегії серії Дубова О. А.]. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могилы, 2009. – Т. 98. – Вип. 85. Філологія. Мовознавство. – С. 5–8.
3. Волох А. Т. Фонетические особенности языка летописи С. Величко : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук / А. Т. Волох ; Днепропетровский гос. ун-т. – Днепропетровск, 1963. – 21 с.

4. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О. С. Мельничука ; [авт. колектив : Багмут А. Й., Коломієць В. Т., Критенко А. П., Лукінова Т. Б., Мельничук О. С., Нікулін Г. І., Романова Н. П., Ткаченко О. Б.]. – К. : Наук. думка, 1966. – 596 с.
5. Гринчишин Д. Пам'ятки української мови XVI – першої половини XVII століть, писані поза межами України / Дмитро Гринчишин // Діалектологічні студії. 3 : Збірник пам'яті Ярослави Закревської / [відп. ред. Гриценко П., Хобзей Н.]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – С. 132–142.
6. Гумецька Л. Л. Фонетичні субституції в староукраїнських запозиченнях з польської мови / Лукія Гумецька // Дослідження і матеріали з української мови. – Т. V. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 53–61.
7. Добосевич У. Б. Мова і стиль рукописних учительних Євангелій кінця XVI – початку XVII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Добосевич Уляна Богданівна ; Львів. держ. ун-т. ім. І. Франка. – Львів, 1997. – 18 с.
8. Добосевич У. Українська мова в учительному Євангелії середини XVII ст. / Уляна Добосевич // Діалектологічні студії. 1 : Мова в часі і просторі / [відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – С. 45–63.
9. Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1989. – 288 с.
10. Жовтобрюх М. А. Історична граматики української мови / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко, І. І. Слинко. – К. : Вища школа, 1980. – 320 с.
11. Історія української мови: Фонетика / [М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, В. Г. Складенко ; відп. ред. В. В. Німчук]. – К. : Наук. думка, 1979. – 367 с.
12. Перепелиця С. Мова апокрифічного збірника XVIII століття з буковинського села Іспас / Степан Перепелиця // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наук. праць / [наук. ред. Гуйванюк Н. В.]. – Чернівці : Рута, 2001. – Вип. 116 : Слов'янська філологія. – С. 74–83.
13. Станівський М. Ф. Спостереження над мовою буковинсько-молдавських пам'яток XIV – XVIII століття / Михайло Станівський // Питання історії і діалектології східнослов'янських мов. – Чернівці, 1958. – С. 3–21.
14. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: Етнологічні та граматичні параметри / Олександр Царук. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 324 с.
15. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов ; [переклад з англ. С. Вакуленка, А. Даниленка ; ред. Л. Ушкалов]. – Харків : Акта, 2002. – XII, 1054 с.

#### Список використаних джерел та їх умовні скорочення

- Бр *Боршевицький рукопис XVIII ст.* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.4. – Львів, 1906.
- ГБ *Рукопис Георгія Білявського XVIII ст.* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.4. – Львів, 1906.
- Д *Дубовецький рукопис XVII ст.* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.1. – Львів, 1896; Т.2. – Львів, 1899; Т.3. – Львів, 1902; Т.4. – Львів, 1906.
- Др *Дрогобицький рукопис XVIII ст.* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.1. – Львів, 1896; Т.2. – Львів, 1899; Т.4. – Львів, 1906.
- ІР(Ф) *Іспаський рукопис XVIII ст.* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.1. – Львів, 1896; Т.2. – Львів, 1899; Т.4. – Львів, 1906.
- ІР *Іспаський рукопис XVIII ст.* Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, відділ рукописів. – Ф.3, №4720.
- Кз *Рукопис Якова Казиницького XVIII ст.* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.2. – Львів, 1899.
- Кл *Калуський рукопис XVIII ст.* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.4. – Львів, 1906.
- КМ *Комарнянський Измарагд XVII ст.* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.4. – Львів, 1906.
- Кр *Керестурський рукопис XVIII ст.* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.2. – Львів, 1899.
- Л *Львівський рукопис XVII ст.* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.2. – Львів, 1899.
- НДХVII *Рукописний уривок XVII ст. бібліотеки Народного Дому* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.4. – Львів, 1906.
- НДХVIII *Рукопис XVIII ст. бібліотеки Народного Дому* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.4. – Львів, 1906.

- ПП *Перемиський Пролог XVII ст.* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.3. – Львів, 1902; Т.4. – Львів, 1906.
- РБ *Рукопис І.Яремецького-Білашевича XVIII ст.* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.1. – Львів, 1896; Т.2. – Львів, 1899; Т.4. – Львів, 1906.
- РК *Рукопис Івана Кузикевича XVIII ст.* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.2. – Львів, 1899; Т.3. – Львів, 1902; Т.4. – Львів, 1906.
- Ру *Рукописний уривок XVII ст.* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.1. – Львів, 1896.
- С *Сокольський рукопис XVIII ст.* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.2. – Львів, 1899; Т.4. – Львів, 1906.
- СтС *Рукопис Степана Самборини XVIII ст.* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.3. – Львів, 1902; Т.4. – Львів, 1906.
- Т *Рукопис Т.Поповича-Тухлянського XVIII ст.* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.1. – Львів, 1896; Т.2. – Львів, 1899; Т.4. – Львів, 1906.
- Тс *Рукопис С.Теслевцьового XVII ст.* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.1. – Львів, 1896; Т.2. – Львів, 1899; Т.3. – Львів, 1902; Т.4. – Львів, 1906.
- У *Унгарський рукопис XVIII ст.* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.2. – Львів, 1899; Т.3. – Львів, 1902; Т.4. – Львів, 1906.
- УЛ *Угоруський рукопис із с.Літманової XVIII ст.* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.2. – Львів, 1899; Т.3. – Львів, 1902.
- Які *Якимчицький Измарагд XVII ст.* // Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. – Т.4. – Львів, 1906.